Др Ђуро ВУЈОВИЋ, Подгорица

НАУЧНО ИНТЕРЕСОВАЊЕ АКАДЕМИКА ДИМА ВУЈОВИЋА ЗА НОР И РЕВОЛУЦИЈУ У ЦРНОЈ ГОРИ 1941—1945.

У оквиру широког круга научног интересовања, које се непосредно односи на готово један вијек црногорске историје, академик Димо Вујовић је дио пажње посветио и НОР-у и револуцији у Црној Гори 1941—1945. године. Истина, будући превасходно истраживач периода владавине књаза односно краља Николе I Петровића, проблема уједињења Црне Горе и Србије, те међуратног раздобља црногорске историје, стизао је тек повремено и дјелимично да се бави и овом проблематиком, објављујући из ње десетак прилога и једну књигу мемоарског карактера. Временски гледано, послије прве фазе, која је трајала до 1971. године, направио је паузу од читавих 20 година, да би се 1991. године, поводом педесетогодишњице Тринаестојулског устанка, поново јавио са три запажена прилога из ове области.

За интересовање проблематиком НОР-а и револуције Вујовића су, нема сумње, руководила три основна мотива: 1) општи интерес да ближе упозна одговарајући историјски период или чворну историјску етапу; 2) као директор Историјског института СР Црне Горе (од 1959. до 1977) био је у обавези да прати и развој научних кадрова, посебно млађих, што је претпостављало ширу научну компетенцију, па је настојао да је и у области новије историје стекне и путем непосредног истраживања; 3) као учесник НОР-а и револуције, био је и емотивно везан да се научно интересује за односну проблематику. Као директору био је уредник посебних издања која је Институт објављивао, чиме је долазила до изражаја и његова партиципација у њиховом коначном обликовању, па, разумије се, и оних која су се односила на НОР и револуцију.

У првој фази свог научног интересовања за теме из НОР-а и револуције, осим неколико ситних, Вујовић је објавио сљедеће прилоге:

1) *Партизански проглиси италијанским војницима у Црној Гори 1941. године* (ИЗ, 2/1961);

2) *Цетиње у данима тринаестојулског устанка* (ИЗ, 4/1966);

3) *Острошка скупштина* (ИЗ, 1/1967);

4) *Партизанска штампа и остала средства информисања у Црној Гори у првој години ослободилачког рата* (ИЗ, 1—2/1971).

Први од наведених прилога, који је најмањи по обиму, говори о четири партизанска прогласа италијанским војницима у Црној Гори у 1941. години. Један проглас, настао послије напада Њемаца на Совјетски Савез, није сачуван и не зна се тачно ни ко га је издао, али се помиње у неким документима и сјећањима учесника догађаја. Остали су се појавили у децембру 1941. године. Један је био Врховног штаба, други Покрајинског комитета, а трећи Никшићког НОП одреда. Пошто је проглас Врховног штаба већ био објављен, аутор је друга два објавио кроз свој прилог.

Прилог о Цетињу у данима тринаестојулског устанка, писан на основу нешто архивске и мемоарске грађе и литературе, као и на основу личних сјећања, први је овога карактера објављен на дату тему. Сви основни садржаји из овога рада ушли су касније у Вујовићеву књигу мемоарског карактера, тако да се може рећи да се аутор овим прилогом у неку руку припремао за ту књигу, бар у дијелу који и временски коинцидира са њом.

Чланак о Острошкој скупштини најкомплекснији је и најобимнији међу наведеним прилозима, јер представља детаљну научну обраду ове значајне теме. Обрађен је кроз сљедеће тематске цјелине: Војно-политичке и економске прилике уочи Скупштине, Припреме Скупштине, Рад и одлуке Скупштине, Оцјене Острошке скупштине, НОО за Црну Гору и Боку и спровођење одлука Острошке скупштине и Закључак. У уводном дијелу чланка наглашено је да се Острошка скупштина јавила као одговор на сљедеће основне потребе које је народноослободилачка борба у Црној Гори почетком 1942. године истакла: 1) потреба за организовањем што нормалнијег живота на слободној територији и, с тим у вези, доградњом народне власти; 2) потреба да се очува јединство црногорског народа у борби против окупатора и његових сарадника; 3) потреба да се мобилишу све снаге у борби против тзв. „гладне смрти".

Највећи простор у чланку посвећен је раду и одлукама Скупштине, која је — након одговарајућих припрема око њене композиције и докумената и састава њених делегата — одржана 8. фебруара 1942. године у Острогу, уз учешће 65 делегата из разних крајева Црне Горе. Делегати су били људи различитих професија и различитих политичких убјеђења, што је било у духу са ширином политичке платформе народноослободилачке борбе, у којој је било мјеста за све људе који су били спремни да се боре против окупатора. Већину делегата, нешто више од трећине, чинили су чланови КПЈ, док су остали били махом при-

падници разних грађанских партија, понајвише земљорадници и у мањој мјери демократи, а био је и по који радикал и црногорски федералиста.

На Скупштини је изабран Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку, чија се најважнија улога састојала у спровођењу скупштинских одлука. Осим тога, на Скупштини је донијет проглас народу Црне Горе и Боке, у коме је дата оцјена војне и политичке ситуације и истакнути основни задаци НОП-а у Црној Гори. У прогласу је указано, прије свега, на потребу за јединством свих родољубивих снага као основе сваке даље борбе, нарочито с обзиром на све већу активност „пете колоне", помоћу које је окупатор желио да угуши народноослободилачку борбу.

У закључном разматрању аутор је указао на позитивне реперкусије и посебна значења Острошке скупштине, који се могу сажети у сљедећем: 1) иако је убрзо након Острошке скупштине изгубљена слободна територија у Црној Гори, остали су велико искуство и јасна концепција на основу којих су, годину дана касније, обновљени органи народне власти који ће потом развити пуну активност; 2) Острошка скупштина је прва земаљска скупштина у НОБ-и југословенских народа; 3) Острошка скупштина и НОО за Црну Гору и Боку представљају солидан зачетак и темељ нове црногорске државности, на којима су се касније подигле зграде ЗАВНО-а и АСНО-а Црне Горе и Боке.

Чланак о партизанској штампи и осталим средствима информисања НОП-а у Црној Гори у првој години рата прегледно и цјеловито даје податке о постављеној теми. Средства информисања НОП-а у Црној Гори у наведено вријеме су доста ограничена, а чинили су их: прогласи, саопштења и билтени, радио-вијести и листови. Наравно, од посебног значаја су биле радио-вијести (обично су саопштаване емисије Радио-Москве и Радио-Лондона) и листови, а нарочито они покрајинског значаја: *Народна борба,* орган ПК КПЈ, *Саопштење,* орган Главног штаба, и *Омладински покрет,* орган Покрајинског одбора Црногорске народне омладине. Чланак се бави и условима под којима су се информативни материјали појављивали (питање набавке техничког материјала и одржавања технике, умножавања и штампања материјала и др.), а указао је и на проблеме који су у тим материјалима третирани.

На научном скупу који је ЦАНУ 1991 године одржала поводом педесетогодишњице Тринаестојулског устанка Димо Вујовић се јавио са два реферата и једном научном дискусијом (прилози са скупа су објављени у посебном зборнику радова). Реферати које је поднио су: 1) *Уводно излагање — Неки проблеми изучавања 13-јулског устанка црногорског народа 1941. године* и 2) *Југословенска димензија 13-јулског устанка 1941,* а дискусија: *Да ли је мишљење А. Драшковића о четницима и парти-*

занима „критичко мишљење", по мјерилима савјести, памети, аргумената и истине?

Први реферат сугерише принципе историјске методологије којих се историчар мора придржавати при изучавању Тринаестојулског устанка, као и народноослободилачког покрета у цјелини. Пошто је нагласио да је научни скуп предвиђен као интердисциплинарни, да је историографија НОР-а већ направила први важан и неопходан корак објављујући из дате области бројне радове фактографског карактера, те да од догађаја који је предмет интересовања скупа постоји довољна историјска дистанца, Вујовић је констатовао да су сазрели услови да се приступи уопштавању или научној синтези предметне теме као сљедећем кораку у њеном коначном научном обликовању. При том је нагласио да је бављење историјом народноослободилачког рата у данашње вријеме посебно изазовно, али и више сложено него у претходном периоду. До повећања изазовности, по реферату, долази отуда што више не могу, као у вријеме једногласја, историчари мале научне вриједности да одбацују примједбе на њихове радове идеолошким и политичким дисквалификовањем супротних гледања, као и због тога што историчар данас не смије да слуша само своје мишљење или мишљење других које је идентично са његовим, већ мора да води рачуна и о супротном мишљењу, не ради тога да би му се прилагођавао или да би га једноставно одбацио, већ да би га, ако се са њим не слаже, научним аргументима оспорио. С друге стране, тежина бављења историјом у данашње вријеме, увелико експонирано као вријеме јако испољених националистичких екстремизама, лежи превасходно у том што — како Вујовић закључује — националисти желе да историјску науку ставе у своју службу, настојећи да она докаже оно што они мисле о прошлости свога народа. Мада није мали број оних — како Вујовић каже — који се прихватају таквога посла, озбиљан историчар неће пасти у такву замку.

Што се тиче принципа историјске науке, као један од основних Вујовић истиче конкретно-историјски приступ, по коме се о догађајима и покретима мора судити на основу услова мјеста и времена када су се дешавали, јер аршини једног времена и историјске ситуације не могу важити за друго различито вријеме и ситуацију. Аналогно томе, о Тринаестом јулу и народноослободилачком покрету не може се писати на основу стандарда данашње историјске ситуације, а још мање на основу политичких и других расположења савременог плуралистичког друштва. Вујовић зато каже: „Ми се морамо навикавати да живимо у друштву у коме влада плурализам политичког мишљења. Али када се ради о науци, у овом случају историјској, не може постојати плурализам научних истина. Постоји једна научна истина и њу треба да траже научници, ослобођени свих политичких и идеолошких оптерећења, како старих тако и нових".

Када је ријеч о другом свјетском рату и историјском учинку разних политичких снага и покрета у нас у току тога рата, основно питање или питање свих питања јесте, како Вујовић истиче, како су се те снаге и покрети односили према борби антифашистичке коалиције против сила Осовине, односно колико су помагале или одмагале ослобођењу Југославије од окупатора. Код оваквог полазишта, које се не може спорити, само се по себи разумије да политичка и идеолошка опредјељења овог или оног друштвеног покрета нијесу од битног значаја, него њихов став и однос према окупатору и борби против фашизма. Кад ствар стоји тако, утолико више су за чуђење, како Вујовић резонује, неке појаве у савременом друштву којима се ставља под сумњу или оспорава и одбацује све што је урађено у периоду који је почео Тринаестојулским устанком. Приклањајући се идеолошко-политичком приступу у тумачењу догађаја, који је за историјску науку неприхватљив, писци оспоравања историјског учинка и значаја народноослободилачке борбе најчешће се јављају у публицистици. Но, како Вујовић каже, нијесу усамљени ни историчари који, под изговором развијања критичког духа и ослобађања од идеолошких ограничења и оптерећења претходног времена, бришу и оспоравају не само досадашњу историографију НОР-а него и догађаје који су предмет њене обраде. У духу манира дневне политике, то раде и неки који су и докторате стекли на обради стварности коју сада приказују у најцрњим бојама, не одричући се при том и својих доктората.

Случај је хтио да се и на наведеном научном скупу појави аутор који ће у негативном контексту говорити о НОБ-и, уздижући на другој страни четнички покрет и неке његове руководеће људе. Био је то проф. др Александар Драшковић, који, истина, није историчар по струци али се на теме НОР-а у Црној Гори у неколико махова јављао и одраније. Малерозност овог аутора није толико у томе што је кудио народноослободилачки а хвалио четнички покрет колико у томе што је раније радио обрнуто: са усхићењем је писао о НОБ-и а са гнушањем и осудом о четничком покрету. То је Диму Вујовићу био повод да се јави са дискусијом на саопштење Драшковића, у којој је, анализирајући његове недослједности и контраверзе, указао још једном како раде неки „историчари“ односно како се не смије радити. Из тих разлога он своју дискусију сматра допуном претходног рада, тј. уводног реферата, са којим она у ствари чини једну цјелину.

Посебним саопштењем, односно научним прилогом Вујовић је нашао за потребно да обради југословенску димензију Тринаестојулског устанка. Црногорски карактер тог устанка је, разумије се, његова основна одредница, детерминисана самим тим што је изведен у Црној Гори и од стране црногорског народа. Међутим, он је могао да избије само у конкретној историјској ју-

гословенској ситуацији, за коју је неизбјежно везан, што значи да има и југословенски карактер, односно своју југословенску димензију. Зато Вујовић у свом раду у закључној реченици каже: „Црногорство и југословенство 13-јулског устанка представљају једну цјелину, заједништво и општега и посебнога, које једно без другога не може постојати и испољавати се".

Према анализи Вујовића, Тринаестојулски устанак има југословенску димензију по политичком покрету који га је организовао, по приступу његовом припремању и по његовом духу и циљевима. За оцјену југословенске димензије Тринаестојулског устанка значајни су и сљедећи елементи Вујовићеве анализе:

а) Комунистичка партија Југославије у Црној Гори, која је вршила припреме за устанак и водила га, ступила је у одлучну борбу против црногорских сепаратиста, који су зарад својих антисрпских и антијугословенских циљева од првог дана ступили у службу окупатору;

б) у устанку нијесу учествовали само комунисти и радници и сељаци, на које су комунисти имали посебан утицај, него и многи југословенски оријентисани припадници грађанских партија;

в) нова власт, која се рађала у Тринаестојулском устанку, била је прожета југословенским духом (Берански одбор народног ослобођења, на примјер, прокламовао је истицање заставе са југословенском тробојком);

г) југословенски дух се манифестовао у многим документима устаничког руководства;

д) мјесто у југословенском устаништву 1941. године Тринаестојулском устанку такође даје југословенску димензију (због великог одјека који је имао у свим југословенским земљама и утицаја, с тим у вези, на развој устанка у њима).

Интересовање Дима Вујовића за НОР и револуцију као истраживачку област дошло је до изражаја и у његовој књизи мемоарског карактера *Године ратне*, коју је објавио 1966. године у Београду. Књигу је писао и као учесник НОР-а и као историчар. Прво му је давало кредибилитет свједока догађаја у којима је био актер и саучесник, а друго свијест личности од струке која писањем мемоара једино има за циљ да сачува од заборава неке њој познате догађаје из НОР-а о којима нема или има мало података у документарној архивској грађи. Претензије писца биле су — како сам каже у предговору — „жеље историчара да забиљежи и спасе од заборава неке чињенице и фрагменте из широког фронта наше НОБ и то пружи као грађу за историју". Наведене квалификације писца биле су значајне за књигу коју је написао, јер је унапријед била ослобођена евентуалне инструментализације, која је код неких писаца сјећања присутна у циљу њихове личне промоције као учесника НОР-а

На писање књиге аутор је био подстакнут и чињеницом да је као директор Историјског института (у вријеме кад је књигу писао), а због оскудице писаних докумената о НОР-у, стално инсистирао на писању и прикупљању мемоарске грађе, па је схватио да није у реду да то од других тражи, а да сам у том погледу не даде оно што може. Ово тим прије што су се његова сјећања, односно учешће у НОР-у, односили на догађаје у окупираном граду и у затворима и логорима., о чему има најмање података у архивској грађи.

Основни предмет рада *Године ратне* односи се на Цетиње у НОП-у до априла 1943. године и на затворе и логоре кроз које је писац прошао. Појава ове књиге била је значајна не само због тога што је отргла од заборава многа значајна и занимљива збивања из НОР-а везана за његову личност, него и зато што је подстакла и многе друге да нешто кажу о тим збивањима, чиме је значајно обогаћена мемоарска грађа у овој области. Осим неколико приказа књиге и мањих прилога на тему књиге, најзначајнија публикација, која се јавила у доброј мјери подстицајем Вујовићеве књиге, као и неких других радова, јесте *Револуционарни покрет у срезу цетињском 1918—1945*, Титоград 1988. То је у ствари зборник радова са научног скупа који је одржан у Цетињу новембра 1984. године, од којих се 25 односи на период НОР-а, а пет од њих на Цетиње у НОР-у.

Иако релативно мали град, који је у току другог свјетског рата имао око 6.900 становника, са становишта историје НОР-а Цетиње представља захвалну али и обавезујућу тему, јер је највећи дио његовог становништва за читаво вријеме рата био веома привржен НОП-у. У активностима за НОП људе није могло омести ни то што је град био центар окупаторске војне и цивилне власти за Црну Гору, а од средине 1942. године и власти колаборациониста. Резимирајући у најкраћем основне домете и резултате НОП-а, који својим значајем често превазилазе оквире самога града, може се навести сљедеће:

1. У граду је организовано издавање радио-вијести, које су мање-више редовно растуране не само унутар града него често и ван њега;

2. Партијска организација у граду је мање-више редовно одржавала везу са среским и окружним партијским руководством до марта 1942. године, а након прекида од три-четири мјесеца, условљеног великим борбама и одступањем партизанских снага из Црне Горе, од средине 1942. године одржавала је везу са Окружним комитетом КПЈ, који је тада био у илегалству, добијајући од њега инструкције о раду, али и снабдијевајући га материјалом за писање и издавачку дјелатност, а дијелом и намирницама, радио-вијестима и др.;

3. Партијска организација је успјела да од самог почетка успостави партизанску обавјештајну службу у команди сепара-

тистичке Ловћенске бригаде Крста Поповића, а од почетка 1943. године и у Главној националној команди Блажа Ђукановића;

4. У периоду док је у Црној Гори постојала само власт окупатора и његових сарадника, партијска организација је успјела да успостави везе и са представницима НОП-а у неким другим градовима у Црној Гори (Подгорица, Никшић и др.), затим са логорашима у Бару итд.

О свим овим и многим другим активностима за НОП пише Вујовић у својој књизи, подстичући и друге да се касније баве овом проблематиком или појединим њеним аспектима. Као важан учесник догађаја, може се сматрати њиховим компетентним свједоком, нарочито од почетка 1942. године, када је постао члан КПЈ и секретар једне од двије партијске ћелије, а неколико мјесеци касније и секретар једине партијске ћелије у граду. У току свога живота и рада под окупацијом у Цетињу Вујовић је два пута хапшен: 1941. године у затвору је остао око два, а 1942. године око шест мјесеци. Но, и то вријеме је у књизи испуњено садржајем, јер је писац дочарао атмосферу и приказао активности за НОП у затворима у којима је био, а напоредо са тим и регистровао занимљиве податке о укупним активностима за НОП у граду, јер је као затвореник одржавао везу са градском партијском организацијом или појединим активистима НОП-а, утичући тако дјелимично и у овом периоду на догађаје у граду који су се збивали ван затворских ограда.

У марту 1943. године Вујовић је по трећи пут ухапшен, након чега је убрзо интерниран у логор, прво у Бар а потом у Италију. Живот и рад у логорима кроз које је прошао, као и касније све док се дочепао слободе и стигао на слободну територију у Црној Гори, а то је било безмало годину дана након што је одведен у интернацију, тема су другог, мањег дијела књиге. У том дијелу најзанимљивије је казивање о животу и раду у логору Колфјорито ди Фолињо, у средњој Италији, у којем је Вујовић остао око три мјесеца и из којег је већина логораша након капитулације Италије, 22. септембра 1943. године, успјела да побјегне. Баш у вези са припремама за то бјекство, као и са самим бјекством, свједочење аутора има посебан значај, с обзиром на контраверзе које су касније настале око ових догађаја, јер су се неки од логораша (углавном из реда оних који нијесу успјели да побјегну осјећали заобиђени у овој акцији и „остављени на цједилу“ од стране партијског руководства у логору, које је било организатор бјекства и чији је члан био и аутор књиге *Године ратне*.

Đuro Vujović

INTERET SCIENTIFIQUE DE L'ACADEMICIEN DIMITRIJE DIMO VUJOVIĆ POUR LA LUTTE POPULAIRE DE LIBERATION ET LA REVOLUTION AU MONTENEGRO de 1941 à 1945

— Résumé —

Dans le cadre d'une large cercle d'intérêt, qui concerne directement presque un siècle d'histoire monténégrine, l'Académicien Dimo Vujović a consacré une partie de son attention aussi à la Guerre Populaire de Libération et á la révolution au Monténégro de 1941 à 1945, en publiant dans de domaine une dizaine, d'articles et un livre caractère de mèmoires. Ses articles les plus importants sont: *L'Assemblée de Ostrog* (IZ, 4/1966) et *La presse des partisans ainsi que d'autres moyens d'information au Monténégro dans la première année de la Guerre de Libération* (IZ, 1—2/1971), de même que certains articles à caractère méthodologique et polémique qu'il a publiès dans la revue: *Soulèvement du Treize Juillet — Sujet de sciences et d'arts*, Podgorica 1992.

Le livre de Vujović à caractère mémoires. *Les années de guerre*, publié en 1968 à Belgrade, revêt une importance particulière. Le sujet principal de travail dans ce livre concerne Cetinje dans le Mouvement Populaire de Libération jusqu'en Avril 1943, ainsi que les prisons et les camps dans lesquels l'écrivain a séjourné. Ce livre, en plus qu'il ait fait ressortir de l'oubli de nombreux évènements importants du MPL, a encouragé aussi les autres à dire quelque chose sur ces évènements, avant tout sur le mouvement de résistance dans les villes occupées, ce qui a d'une manière significative la matière des mèmoires dans ce domaine, en particulier sur Cetinje. Dans le récit de l'auteur sur les prisons et les camps, l'attention est surtout éveillée par la narration de la vie et du travail dans le camp Kolfjorito di Foligno en Italie Centrale.